УДК 378.016:780.6:7.01

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТА ДО РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО СМАКУ УЧНІВ

Сергій Селезньов, Василь Фрицюк, Юрій Кшивак

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

Стаття присвячена проблемі професійної підготовки майбутніх викладачів музичного інструмента (бакалаврів спеціальності 025 Музичне мистецтво) до формування музично-естетичного смаку учнів дитячих музичних шкіл. Актуальність дослідження зумовлена трансформаціями соціокультурного простору, домінуванням масової культури та необхідністю виховання цілісної особистості в умовах глобалізації. У роботі розкрито зміст поняття «музично-естетичний смак» як інтегративного утворення, що визначає вибіркове, оцінне ставлення учнів до музичного мистецтва. Авторами проаналізовано структурні компоненти смаку учня-інструменталіста, серед яких: знання про стилі та жанри, емпатія до художнього образу, культура звуку та здатність до критичного аналізу власного виконання. Особливу увагу приділено методам підготовки майбутніх викладачів у межах вивчення дисципліни «Фах». Визначено, що фундаментом готовності педагога є його власний розвинений смак та художній світогляд. Розглянуто методику художньо-педагогічного аналізу творів, яка дозволяє студентам переходити від механічного розбору нотного тексту до розкриття глибинних сенсів музики. Окреслено роль «сценарної підготовки» уроку та принципів формування «виховного репертуару», що забезпечує баланс між академічними стандартами та сучасними художніми запитами. У статті запропоновано практичні прийоми активізації підготовки студентів: моделювання проблемних педагогічних ситуацій, майстер-класи з інтерпретації та розробка міждисциплінарних мистецьких проєктів. Зроблено висновок, що сучасна мистецька освіта має змістити акцент із суто технічного навчання на виховання естетичних ідеалів через діалогічну взаємодію вчителя та учня.

Ключові слова: музично-естетичний смак, підготовка майбутніх викладачів, музичний інструмент, мистецька освіта, художньо-педагогічний аналіз, виховний репертуар, виконавська інтерпретація, бакалавр музичного мистецтва, дитяча музична школа.

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF MUSICAL INSTRUMENTS TO DEVELOP STUDENTS' MUSICAL AND AESTHETIC

TASTE

Sergiy Seleznyov, Vasyl Frytsiuk, Yuriy Kshyvak

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

The article is devoted to the problem of professional training of future music instrument teachers (bachelors of specialty 025 "Music Art") for the development of the musical and aesthetic taste of primary music school students. The relevance of the study is determined by the deep transformations in the modern socio-cultural space, the dominance of mass culture, and the challenges facing arts education in the era of globalization. The paper reveals the essence of the concept of "musical and aesthetic taste" as a complex integrative formation that manifests itself through the student's selective and evaluative attitude towards musical works. The author analyzes the structural components of the taste of a student-instrumentalist, including: knowledge of styles and genres, empathy for the artistic image, sound culture, and the ability to critically evaluate their own performance. Special attention is paid to the methods of training future teachers within the study of the discipline "Specialty". It is determined that the foundation of a teacher's readiness is their own developed taste and artistic worldview. The methodology of artistic and pedagogical analysis of musical works is considered, which allows students to move from the mechanical decoding of the musical text to the disclosure of the deep meanings of music. The role of "scenario preparation" of the lesson and the principles of forming a "didactic repertoire" that ensures a balance between academic standards and modern artistic demands are outlined. The article proposes practical techniques for activating student training: modeling pedagogical situations, master classes on interpretation, and the development of interdisciplinary art projects. It is concluded that modern arts education should shift the emphasis from purely technical training to the upbringing of aesthetic ideals through the dialogic interaction between teacher and student.

Keywords: musical and aesthetic taste, training of future teachers, musical instrument, arts education, artistic and pedagogical analysis, didactic repertoire, performance interpretation, bachelor of music art, primary music school.

Постановка наукової проблеми. Актуальність проблеми підготовки бакалаврів спеціальності 025 Музичне мистецтво, майбутніх викладачів музичного інструмента дитячих музичних шкіл, до розвитку музично-естетичного смаку учнів зумовлена насамперед глибинними трансформаціями в сучасному соціокультурному просторі та викликами, що постають перед мистецькою освітою в епоху глобалізації. У період інтенсивного розвитку

цифрових технологій та домінування масової культури підростаюче покоління опиняється під потужним впливом низькоякісного комерційного музичного контенту, що призводить до стирання ціннісних орієнтирів та деформації естетичних ідеалів. Наявність у сучасному звуковому середовищі спрощених музичних форм потребує від сучасного педагога-інструменталіста не лише високої власної виконавської майстерності, а й здатності стати духовним наставником, який допомагає учневі диференціювати справжні художні цінності від тимчасових ерзаців культури. Водночас, сучасна освітня парадигма зміщує акценти з суто технічного опанування інструмента на виховання цілісної особистості, де розвиток музично-естетичного смаку має стати фундаментом для формування критичного мислення та емоційного інтелекту учня. Попри важливість цього завдання, у практиці вищої мистецької освіти спостерігається певна суперечність між високим рівнем індивідуальної підготовки студентів як виконавців та їхньою недостатньою методичною готовністю здійснювати цілеспрямований естетичний вплив на учнів дитячої музичної школи. Майбутній викладач має володіти широким спектром художньо-педагогічних інструментів, вміти інтерпретувати класичну та сучасну спадщину через призму гуманістичних цінностей та створювати на уроці простір для інтелектуального діалогу. Отже, необхідність подолання суперечності між навчанням технічних навичок гри на музичному інструменті та естетичним вихованням, а також потреба в розробці нових методичних підходів до професійної підготовки фахівців, здатних формувати високий музичний смак учнів мистецьких навчальних закладів, визначають актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та вдосконалення музично-естетичного смаку учнів розглядається в межах наукових концепцій музично-естетичної освіти. Зокрема, фундаментальні аспекти музично-естетичного виховання та творчого становлення особистості аналізують у своїх працях Б. Брилін, В. Шульгіна та ін. Проблематика розвитку музично-естетичних інтересів особистості посідає центральне місце в дослідженнях А. Болгарського, О. Дем’янчука та ін. Особливості формування

естетичного ставлення до мистецтва детально висвітлені в роботах О. Костюка, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Рудницької та ін.

Варто зазначити, що сучасна українська педагогіка пропонує розмаїття методологічних підходів до розвитку естетичних уподобань учнівської молоді, що підтверджується появою значної кількості наукових розвідок. Зокрема, у дослідженнях Г. Падалки, О. Коробко та ін. розглядаються питання професійної підготовки майбутніх педагогів через формування їхніх художніх смаків. Особливості розвитку смакових орієнтацій аналізують В. Баєвський, С. Барило, І. Казимирська, Б. Івасів, Т. Лісінська та ін. Історичну ретроспективу розвитку естетичних смаків учнів у навчальному процесі досліджує Н. Калашник та ін.

Окрему увагу варто приділити науковому доробку, який розкриває специфіку мистецької освіти та методологію підготовки майбутніх педагогів-музикантів у вищій школі, зокрема в дослідженнях Б. Бриліна, О. Верещагіної-Білявської, Т. Грінченко, Т. Зузяк, Л. Костенко, В. Крицького [2; 4; 5; 6; 7] та ін. Проте, попри значну кількість теоретичних напрацювань, питання цілеспрямованої підготовки майбутніх викладачів інструментальних класів до формування музично-естетичного смаку учнів досі залишається висвітленим недостатньо.

Для розв’язання означеної проблеми важливо уточнити сутність та структуру поняття «музично-естетичний смак учня» в контексті навчання гри на музичному інструменті, визначити зміст та компоненти професійної готовності майбутнього викладача до розвитку естетичних орієнтирів учнівської молоді, виокремити педагогічні умови, що сприяють ефективній підготовці студентів до виховної роботи в інструментальному класі, окреслити методичні підходи (художньо-діалогічні, інтерпретаційні, репертуарні), які майбутній викладач може застосовувати для формування художніх уподобань учнів, визначити теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх фахівців до цілеспрямованого розвитку музично-естетичного смаку учнів у процесі інструментально-виконавської діяльності.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та розкрити зміст, методи й особливості підготовки майбутніх викладачів музичного інструмента до формування музично-естетичного смаку учнів у процесі індивідуальних занять.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що для учнів дитячої музичної школи, які навчаються грі на тих чи інших музичних інструментах, музично-естетичний смак не є простою здатністю відрізняти «гарну» музику від «поганої», це – складне інтегративне утворення особистості, яке виявляється як вибіркове, оцінне ставлення учнів до музичних творів, що вони вивчають, слухають чи виконують.

У класі інструментальної підготовки (акордеон, гітара, скрипка) музично-естетичний смак учнів може виявлятися через їхню здатність до художньої вибірковості (репертуарний аспект), естетичному сприйнятті через виконавство, емоційно-ціннісній реакції, здатності до естетичної оцінки музичних творів.

У процесі навчання гри на музичному інструменті музично-естетичний смак виявляється також у ставленні до репертуару. Учень може добре відчувати різницю між глибоким академічним твором та примітивною мелодією, розуміти або не розуміти цінність класичної структури, гармонії та закладеного в них змісту. Музично-естетичний смак може відігравати роль своєрідного «внутрішнього цензора», який формується під впливом викладача.

Крім того, на відміну від звичайного слухача, учень-інструменталіст пізнає музику «зсередини». Музично-естетичний смак у даному випадку може виявлятися у якості інтерпретації музичного твору учнем. Учень з розвиненим музично-естетичним смаком дбає про культуру звуку, усвідомлюючи, що красивий звук – це не просто гучність, а багатство тембрів та відповідність стилю; виявляє здатність відчути естетичну специфіку різних епох (наприклад, не грати Баха з надмірним романтичним пафосом).

Музично-естетичний смак учня базується на його здатності переживати красу музичної форми та змісту. Якщо під час гри на музичному інструменті учень отримує інтелектуальне та емоційне задоволення від вдало знайденої інтонації або гармонійного звороту, це свідчить про розвинений рівень

естетичного смаку. Учень з розвиненим музично-естетичним смаком, як правило, вміє вербалізувати свої відчуття: аргументувати, чому певний твір йому подобається, які засоби виразності (ритм, темп, динаміка) роблять цю музику прекрасною. Музично-естетичний смак дає змогу учневі критично ставитися і до власної гри, прагнути до ідеалу виконання.

До структурних компонентів музично-естетичного смаку учня-інструменталіста можна віднести його знання про стилі, жанри, історію створення музичних творів; безпосереднє переживання краси музики, емпатія до художнього образу; прагнення до досконалості виконання, вибір якісної музики для дозвілля; здатність самостійно аналізувати художню цінність музичного твору.

Отже, на підставі вищесказаного, можна зробити висновок про те, що музично-естетичний смак учнів в інструментальному класі пов’язаний з їхньою здатністю до глибокого розуміння, емоційного переживання та художньо виправданого виконання музики, що базується на засвоєних високих мистецьких еталонах.

Важливо зазначити, що сучасна педагогічна думка акцентує увагу на тому, що фундаментом для повноцінного сприйняття інструментальних творів є систематичне формування слухацького досвіду учнів дитячої музичної школи. Процес виховання естетичних орієнтирів учнів значно інтенсифікується, коли навчальний матеріал викликає в них позитивний емоційний відгук. Саме фактор особистої зацікавленості та емоційної прихильності до вивчених композицій є тим стрижнем, навколо якого вибудовуються майбутні художні пріоритети особистості.

Ключову роль у цьому процесі відіграє професійна підтримка викладача, яка не обмежується лише технічними настановами. Вона має включати комплексний педагогічний алгоритм: від створення цілісного художнього портрета твору до його еталонного виконання педагогом, що супроводжується глибоким аналізом музичного образу. Така спільна інтелектуальна праця дає

змогу учневі не просто механічно відтворювати нотний текст, а «проживати» його, осягаючи логіку музичної думки.

Розвиток музично-естетичного смаку науковці нерозривно пов’язують із розширенням інтелектуального кругозору учнів та формуванням філософського розуміння природи мистецтва. Освітня стратегія в інструментальному класі має бути спрямована на виховання здатності учнів до якісної диференціації звукового матеріалу. Головним завданням педагога є навчання учнів мистецтву любити, цінувати та глибоко інтерпретувати не абстрактний музичний фон, а справжні художні взірці – твори, що відзначаються духовною наповненістю, багатством емоційної палітри та щирістю людських переживань.

У контексті дослідження важливо звернути увагу на тлумачення понять «смак», «естетичний смак», «музичний смак», «музично-естетичний смак».

Загалом у енциклопедіях та енциклопедичних словниках простежується визначення «естетичного смаку» як здатності людини сприймати і оцінювати явища дійсності та предмети з точки зору їх естетичної доцільності. У мистецтві під час оцінювання творів використовується також поняття художній смак, який має індивідуальні особливості.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела «смак» відзначений як один із п’яти зовнішніх чуттів, що виникає в тварини і людини під час подразнення слизової оболонки язика. Крім того, існує інше розуміння смаку як почуття прекрасного, здатності до естетичної оцінки [1, с. 1152].

У цьому контексті слушною є позиція Н. Волкової, яка розглядає естетичний смак як виразне емоційно-оцінне ставлення людини до виявів прекрасного в навколишньому світі. Дослідниця ґрунтовно окреслює низку джерел, що пов’язані з естетичною свідомістю підлітків: від класичних видів мистецтва (музики, літератури, живопису, театру та кіно) до гармонії природи. Важливо, що авторка виходить за межі суто мистецького впливу, включаючи до факторів формування смаку повсякденну естетику: візуальний простір навчального закладу, зовнішній вигляд учасників освітнього процесу та, що

надзвичайно суттєво, культуру міжособистісних взаємин між педагогом та учнями. Особливу роль у системі естетичного виховання науковець відводить позакласній діяльності. Позаурочні форми роботи, зокрема, хорові колективи, хореографічні гуртки, мистецькі студії тощо, створюють сприятливе середовище для активної самореалізації вихованців. Саме в такій неформальній, творчій атмосфері відбувається практичне закріплення естетичних стандартів, що сприяє глибинному становленню ціннісних орієнтирів молоді [3]. Погоджуючись із науковцем, вважаємо, що значні потенційні можливості для розвитку музично-естетичного смаку учнів дитячої музичної школи мають уроки навчання грі на музичному інструменті. І до такої діяльності майбутніх викладачів потрібно готувати цілеспрямовано в процесі їхньої професійної підготовки в закладі вищої освіти.

На підставі вивчення наукових джерел з проблеми дослідження, а також, враховуючи багаторічний досвід викладання навчальних дисциплін «Основний музичний інструмент», «Фах», «Курс професійної майстерності» тощо можемо дійти до висновку, що ефективними чинниками підготовки майбутніх педагогів-музикантів до розвитку музично-естетичного смаку учнів дитячої музичної школи є, з-поміж іншого, збагачення власного художньо-естетичного досвіду здобувачів, володіння методиками художньо-педагогічного аналізу музичних творів, робота з відповідним музичним репертуаром, розвиток комунікативних та діалогічних навичок.

Безсумнівно, однією з головних умов такої підготовки здобувачів є збагачення їхнього власного художньо-естетичного досвіду, оскільки неможливо навчити учнів цінувати прекрасне, якщо сам педагог не має розвиненого музично-естетичного смаку [5]. Для цього студентам важливо вивчати історію мистецтв, світову літературу та філософію. Майбутні викладачі мають бачити, наприклад, взаємозв’язок між музичною фразою та архітектурною лінією або живописною манерою епохи. Студенти інструментального класу обов’язково мають опановувати репертуар різних епох – від ренесансу до постмодерну, щоб розуміти «естетичний код» кожного стилю.

Саме тому предметом вивчення навчальної дисципліни «Фах» є сутність, зміст та особливості мистецтва виконавства на тому чи іншому музичному інструменті, специфіка виконавської інтерпретації музики, репетиційної роботи над різножанровим та різностильовим концертним репертуаром.

Метою викладання навчальної дисципліни «Фах» є формування виконавської майстерності, музично-інтерпретаційної компетентності та виконавської культури здобувачів на основі системних виконавських, музикознавчих знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Завдання вивчення дисципліни «Фах» передбачають формування у здобувачів системи фахових компетентностей: виконавських, музично-інтерпретаційних, музикознавчих; опанування основами концертно-виконавської майстерності; розвиток виконавської техніки; засвоєння різножанрового та різностильового концертного репертуару; розвиток виконавської культури; опанування змістом та специфікою виконавського аналізу музичних творів.

Саме тому вважаємо опанування методики художньо-педагогічного аналізу музичних творів однією з умов підготовки майбутніх педагогів-музикантів до розвитку музично-естетичного смаку учнів дитячої музичної школи. Майбутніх викладачів необхідно навчати не просто розбирати нотний текст, а вербалізувати музику. Тому студентів навчають розгадувати сенси, закладені в нотах, і доносити їх до учнів доступною мовою. Доцільною за таких умов є, так звана, сценарна підготовка уроку, за якої заняття будують як «драматургію зустрічі з прекрасним», де кожен твір подається через цікавий історичний контекст, легенду або паралель із життям.

Важливим аспектом є навчання студентів мистецтву укладання «виховного репертуару», а саме, такого, який здатний позитивно впливати на розвиток музично-естетичного смаку учнів. Для цього необхідно вивчати твори, які є технічно доступними для учня, але при цьому мають високу художню цінність. Студентів необхідно навчити балансувати між класичними творами та якісними

сучасними композиціями, щоб вони вміли поступово піднімати планку музично-естетичного смаку учня, не відлякуючи його надмірною складністю.

У класі інструментальної підготовки важливим є, з-поміж іншого, розвиток комунікативних та діалогічних навичок студентів. Викладач під час роботи над музичними творами може створювати проблемні ситуації, навчати їх ставити майбутнім учням запитання, які спонукають до роздумів («Чому тут автор обрав саме такий тембр?», «Який колір ти бачиш у цій гармонії?»). При цьому майбутні педагоги мають пам’ятати про важливість створення атмосфери довіри, де учень не боїться висловлювати власну оцінку, навіть якщо вона ще недосконала.

Отже, для ефективної підготовки майбутніх педагогів-музикантів до розвитку музично-естетичного смаку учнів дитячої музичної школи можна використовувати такі прийоми, як моделювання фрагментів уроків, де студент має подати учневі складний класичний твір так, щоб у нього виникло бажання його вивчати; майстер-класи з інтерпретації, під час яких відбувається аналіз того, як різні виконавські рішення змінюють естетичне сприйняття твору; проєктна діяльність, що передбачає розробку тематичних концертів-лекцій для учнів, де музика поєднується з візуальним рядом чи поезією.

Висновок. Підсумовуючи, зробимо висновок, що музично-естетичний смак учнів є складним інтегративним утворенням, яке проявляється через художню вибірковість, здатність до естетичної оцінки та якість виконавської інтерпретації. Доведено, що ефективна підготовка майбутніх педагогів-музикантів у закладах вищої освіти має базуватися на таких чинниках: збагачення власного художньо-естетичного досвіду студента через вивчення історії мистецтв, філософії та опанування широкого репертуару від ренесансу до постмодерну; опанування методики художньо-педагогічного аналізу, що передбачає вміння вербалізувати музичні сенси та будувати урок як «драматургію зустрічі з прекрасним»; вміння формувати «виховний репертуар», який поєднує технічну доступність із високою художньою цінністю; розвиток комунікативних навичок, здатність створювати на уроці простір для інтелектуального діалогу та творчої довіри.

Список використаних джерел

1. Бусел Б. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Бусел]. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Верещагіна-Білявська О. Є. Борис Буєвський : творчий портрет на тлі музичних процесів другої половини XX століття. *Мистецтво в культурі сучасності: теорія та практика навчання.* 2023. №1. С. 41-51.
3. Волкова Н. П. Педагогіка: навч.посіб. К.: Академвидав, 2007. 616 с.
4. Зузяк Т., Марущак О., Соловей В., Крупка В. Феномен Федора Панчука. *Мистецтво в культурі сучасності: теорія та практика навчання*. 2024. №3. С. 8-18.
5. Каплінський В. В., Фрицюк В. А. Зміст та особливості викладання навчальної дисципліни «Педагогіка творчості». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія.* Вінниця: ТОВ «Твори», 2022. Випуск 71. С. 49–54.
6. Мозгальова Н. Г. Змістове наповнення поняття інструментально-виконавська підготовка вчителя музики. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова*. 2010. Вип 9. С. 39-43.
7. Селезньов С. М., Кшивак Ю. І., Новосадов Я. Г. Виконавсько-інструментальна майстерність майбутніх учителів музичного мистецтва: теоретичний аспект. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*. Вип. 31. С. 101-106.
8. Фрицюк В. А. Адаптація студентів до навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі. *Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія*. ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2007. Вип. 20. С. 166–171.

References

1. Busel B. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [uklad. i holov. red. V. Busel] [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Irpin : VTF «Perun», 2004. 1440 s. [in Ukrainian]
2. Vereshchahina-Biliavska O. Ye. Borys Buievskyi : tvorchyi portret na tli muzychnykh protsesiv druhoi polovyny XX stolittia [Boris Buevsky: a creative portrait against the background of musical processes of the second half of the 20th century]. Mystetstvo v kulturi suchasnosti: teoriia ta praktyka navchannia. 2023. №1. S. 41-51. [in Ukrainian]
3. Volkova N. P. Pedahohika [Pedagogy]: navch.posib. K.: Akademvydav, 2007. 616 s. [in Ukrainian]
4. Zuziak T., Marushchak O., Solovei V., Krupka V. Fenomen Fedora Panchuka [The Phenomenon of Fedor Panchuk]. Mystetstvo v kulturi suchasnosti: teoriia ta praktyka navchannia. 2024. №3. S. 8-18. [in Ukrainian]
5. Kaplinskyi V. V., Frytsiuk V. A. Zmist ta osoblyvosti vykladannia navchalnoi dystsypliny «Pedahohika tvorchosti» [Content and features of teaching the academic discipline "Pedagogy of Creativity"]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho

pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: pedahohika i psykholohiia. Vinnytsia: TOV «Tvory», 2022. Vypusk 71. S. 49–54. [in Ukrainian]
6. Mozghalova, N. H. Zmistove napovnennia poniattia instrumentalno-vykonavska pidhotovka vchytelia muzyky [Meaningful content of the concept of instrumental and performance training of a music teacher]. Naukovyi chasopys NPU im. M.P.Drahomanova. 2010. Vyp 9. S. 39-43. [in Ukrainian]
7. Seleznov S. M., Kshyvak Yu. I., Novosadov Ya. H. Vykonavsko-instrumentalna maisternist maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva: teoretychnyi aspekt [Performing and instrumental skills of future teachers of music: a theoretical aspect]. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 14. Teoriia i metodyka mystetskoi osvity. Vyp. 31. S. 101-106. [in Ukrainian]
8. Frytsiuk V. A. Adaptatsiia studentiv do navchalnoho protsesu u vyshchomu pedahohichnomu navchalnomu zakladi [Adaptation of students to the educational process in a higher pedagogical educational institution]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohika i psykholohiia. VDPU im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia, 2007. Vyp. 20. S. 166–171. [in Ukrainian]